

Pomogáts Béla

INTEGRÁCIÓ, REGIONALIZMUS, KISEBBSÉGI KULTÚRA*

Az európai kultúra és maga a hagyományos európai társadalom, akkor, amidőn a középkor, majd a reneszánsz világában az európai népek közösségének (mint a keresztény nemzetek közösségének) gondolata megjelent, nem nemzeti államok szerint szerveződött, nem is léteztek akkor nemzeti államok, hanem régiók, regionális struktúrák szerint. A régiók később, már a nemzeti államok és a keretükben végbemenő polgárosulás idején, közös állami keretbe kerültek, ez az állami keret mindazonáltal időnként megváltozott, például a német és az olasz államok története során. A regionális szerveződések és ennek következtében a regionális identitások, a regionális kultúrák mindennek ellenére fennmaradtak, vagy ha elmosódtak volna, időnként újraszerveződtek, új életet kaptak. Valójában a polgári társadalmak és a nemzeti államok kialakulása után, tehát a 19. és a 20. században is érzékelhetők voltak azok a törekvések, amelyek a korábbi regionális hagyományok felújítását tűzték célként maguk elé. Mintha az államépítő és ennek megfelelően a nemzeti egység megteremtésére irányuló politika erősen központosító törekvéseivel szemben időről időre új öntudatra ébredtek volna a tradicionális történelmi és kulturális képződmények, a nemzeti kereten belül színeket képviselő népcsoportok, a nemzeti kultúrán belül külön karaktert mutató kulturális regionalizmusok. Minderre számos példát kínál a századfordulónak és századelőnek az a „Heimatchtung”-ja és az a „régionalisme”-ja, amelyet a német, illetve a francia irodalom körében találhatunk. Ezek az irodalmi irányzatok mindig valamilyen hagyományos tájegység szellemiségét és történelmi, illetve kulturális identitását kívánták kifejezni. Ilyen tájegység volt a német irodalomban Bajorország, Poroszország, a sváb föld vagy Szilézia, a franciában a Loire menti, a provanszál vagy a breton.

A magyar kultúra és a magyar irodalom történeti önismeretében voltaképpen szokatlan az írói egyéniségek és az irodalmi művek regionális szempontú szemlélete és vizsgálata.

Irodalmunk sok évszázados fejlődésében a regionális szempontoknak, a „helyi színeknek”, a történelmi és kulturális hagyományoknak is kétségtelenül volt szerepe, ám valószínűleg közel sem olyan mértékű, mint például a regionális hagyományokat talán leginkább képviselő német irodalomban. Voltak természetesen irodalomtörténeti kísérletek nálunk is, amelyek a magyar irodalom történeti rendszerezése során irodalmi kultúránk regionális tagozódását vették alapul, és az egyes táji hagyományok éles szembeállítására révén próbálták meglehetősen merésznek tetsző következtetésekre jutni. Hirten két ilyen elméletre utalok. Vahot Imre *Dunai és tiszai költők és Kazinczy Ferenc műiskolája* című, 1844-ben megjelent tanulmánya a magyar nemzeti irodalom három regionális hagyományát, illetve karakterét különíti el, a „dunai” költőket epikus, a „tiszaiakat” drámai, a felvidékieket pedig lírai tehetségként jellemezve. Csaknem egy évszázaddal később, 1930-ban Farkas Gyula *A magyar romantika* című művében tett kísérletet arra, hogy a regionális tradíciók jegyeivel magyarozza a születő romantikus irodalom változatait. Különösen a dunántúli írók, Kisfaludy Károly és Vörösmarty tájjal kapcsolatos élményvilágát mutatta be úgy, mint a nemzeti romantika egyik forrásvidékét. Ezek az elképzelések azonban nem érintették komolyabban a magyar nemzeti irodalom szemléletét és történetének feldolgozását, irodalomtörténet-írásunk - a múltban és a jelenben egyaránt - nem regionális, hanem eszme-, irodalom- és stílustörténeti szempontok, illetve vizsgálatok nyomán rajzolt képet a hét évszázados magyar irodalmi kultúráról, s a tájélmények vizsgálata csupán színezte ezt a képet, mint ahogy színezte az írók történelmi ismereteinek és élményvilágának elemző vizsgálata is.

Magyarországon ilyen módon kevésbé alakult ki a regionális decentralizációnak azok az intézményei és hagyományai, amelyek a kontinens nyugati és déli részén olyan elevenek és hatékonyak voltak. Hagyományos jegyeket hordozó kulturális régiók azonban a történeti Magyarország művelődési életén belül is létrejöttek, noha nálunk, ellentétben, mondjuk a né-

* Előadás a Szatmárnémetiben rendezett Jakabffy Elemér Napokon, 1999. május 7-én

met irodalommal, nem voltak igazán meghatározók az országrészek szerinti kulturális elkülönülések, de még így is volt bizonyos szerepe a dunántúli, az alföldi, a felvidéki és az erdélyi szellemiségnek. Az irodalomban, a művészetben és abban a „közkultúrában”, amely a mindennapi életben, a műveltebb társadalmi rétegek és csoportok gondolkodásmódjában, észjárásában, ízlésében, általánosabban szólva, mentalitásában jelenik meg, jól megfigyelhetők ezek a regionális szokások és kulturális változatok.

Leginkább az erdélyi magyarság esetében, az ottani magyar társadalomnak ugyanis jól felismerhető kulturális hagyománya, sőt saját „erdélyi” identitása volt. Ezt nemcsak az önálló erdélyi fejedelemség kultúrája mutatta, hanem azoknak a korai „transzilvánistáknak, például Apor Péternek és Cserei Mihálynak a munkássága is, akik Erdélynek a Habsburg Birodalomba történt integrálása, vagyis a magyar korona országainak közösségébe való visszatérése után adtak nagyobb hangsúlyt annak a meggyőződésnek, hogy helyes volna fenntartani a különleges erdélyi hagyományokat, az erdélyi politikai és kulturális identitást, illetve később olyan íróknak, publicistáknak és államférfiaknak a tevékenységében, mint Jósika Miklós és Kemény Zsigmond, ők ugyancsak nagy meggyőződéssel hangoztatták azt a követelményt, amely szerint Erdélynek a maga szellemi és politikai tradícióit kell követnie. Ez a meggyőződés mindvégig érvényesült a 19. században, az uniót megvalósító 1867-es kiegyezés utáni korszakban is.

A 19. és 20. század fordulóján máskülönben is megéleltek a kulturális decentralizációs törekvések, a Budapest központú kulturális intézményrendszerrel szemben kezdtek magukhoz térni a magyar művelődés hagyományos vidéki központjai, így Kolozsvár, Marosvásárhely, Pozsony, Komárom, Kassa, Debrecen, Kecskemét, Pécs, Győr és Sopron, sőt új kulturális központok is létrejöttek, például az igen gyorsan polgárosodó Nagyváradon, amely a modern magyar irodalmi kultúra első tűzhelye lett, vagy éppen Temesváron, ahol négy kultúra, a magyar, a német, a román és a szerb találkozott. A kulturális decentralizációt ebben az időben szerves folyamatok készítették elő, a vidéki Magyarország polgárosodásának medrében jöttek létre a nemzeti kultúra regionális központjai.

A magyar nemzeti kultúra, a magyar irodalmi élet, hasonlóan az ország politikai és gazdasági életéhez, mindazonáltal erősen köz-

pontosított módon fejlődött a kiegyezés után. A kulturális intézmények Budapesten összpontosultak, az írói, művészi és tudományos tehetségek igyekeztek ezeknek az intézményeknek a keretében elhelyezkedni. A modern magyar irodalom például általában vidéki származású írók műve volt: Ady az Érmellékről, Móricz Szatmárból, Krúdy a Nyírségből, Babits Tolnából, Kosztolányi a Bácskából érkezett, de valamennyien a rohamosan polgárosodó Budapesten találtak szellemi otthonra és váltak íróvá. Ebben a tekintetben a magyar kulturális élet másként alakult, mint a policentrikus módon fejlődő német, olasz vagy némely kelet-európai irodalom, minthogy például Németországban Berlin mellett Münchennek, Lipcsének, Frankfurtnak, Kölnnek, Olaszországban Róma mellett Milánónak, Firenzének, Nápolynak, és a széttagolt Lengyelországban Varsó mellett Krakkónak és Lembergnek is fontos kulturális szerepe volt, mint ahogy az egységesített Romániában is Bukarest mellett megmaradt Jasi kulturális szerepe. A magyar irodalom helyzete velük szemben leginkább az ugyancsak erősen központosított francia irodaloméhoz volt hasonlítható. Következésképp a hazai kulturális élet régi, történelmi székhelyei (Debrecen, Szeged, Sopron, Pozsony, Kassa, Komárom, Kolozsvár, Marosvásárhely) sajnálatosan sokat veszítettek korábbi szervező erejükből, és csak a századforduló után történtek kísérletek arra, hogy vidéken is tevékeny irodalmi központok alakuljanak ki. Ez a törekvés lényegében csak Nagyváradon, az akkori ország dinamikus fejlődő kereskedő- és ipari városában ért el számottevő eredményeket, ahol valóban nagy hatású kulturális központ jött létre, amit az is tanúsít, hogy *A Holnap* című antológia két egymást követő kötetével ott lépett színre a modern magyar költészet, még a Nyugat megindulása előtt.

Az irodalmi decentralizációt végül az első világháborús vereség, a modernizációs kísérletek bukása és ezek következményeként a történelmi ország területének feldarabolása kényszerítette ki. Az 1920-ban megkötött trianoni békeszerződés a magyarság lélekszámának egyharmadát: közel három és fél millió magyart (1,8 milliót Erdélyben, 1,1 milliót a Felvidéken, 0,5 milliót a Délvidéken), valamint számos magyar kulturális központot és intézményt helyezett a szomszédos országok fennhatósága alá, és ezzel a magyar nemzeti irodalom hét évszázados egységét is megtörte. A történelmi kényszer hatására kialakuló irodalmak

az elcsatolt országrészek (Erdély, a Felvidék, a Délvidék) kulturális hagyományaira támaszkodtak, ugyanakkor benső egységben maradtak a magyar irodalom általános törekvéseivel és áramlataival. Kialakult a magyar irodalom policentrikus modellje, amely a maga rendszerében meglehetősen eltér mindazoktól a többközpontú nyelvi kultúráktól (francia, svájci, québeci, afrofrancia; angol, kanadai angol, ausztrál, dél-afrikai angol; német, osztrák, svájci, német stb.), amelyek egyáltalában nem ritka képződmények a világkultúrában, hiszen a nagy világnyelvek többnyire policentrikus kultúrákat hordoznak, így beszélhetünk például a francia irodalom mellett a frankofón irodalmakról, vagy az angol irodalom mellett az angolszász irodalmakról.

A jelenkori világirodalomban meglehetősen általános irodalmi policentrizmust mindenekelőtt a különböző nemzeti kultúrák *nyelvi közössége* teszi lehetővé. A magyar irodalmak esetében másról van szó: itt nemcsak a nyelvközösség fogja össze a politikai határok által máskülönben egymástól elválasztott irodalmakat. A hazai, a romániai, a szlovákiai és a vajdasági magyarság nem tartozik más-más nemzetek keretei közé: állampolgárságuk eltérhet egymástól, nemzeti identitásuk viszont természetesen megegyezik egymással: közös az etnikai és történelmi tudatuk, összeköti őket a közös értékrend és a közös hagyomány. A magyar kultúra policentrikus modelljét lényegében az a tény határozza meg, hogy az anyaország kultúrája mellett az első, illetve a második világháborút lezáró békeszerződések kényszerű következményeként több szomszédos országban is magyar nemzeti kisebbségek élnek, s ezek a kisebbségek - nem utolsósorban nemzeti identitásuk, kulturális önazonosságuk fenntartása érdekében - létrehozták a saját kultúrájukat.

Miben áll a történelmi Magyarország felbomlása után létrejött magyar nemzeti-ségi kultúrák különleges helyzete? Az első világháborút lezáró békeszerződések következtében a korábbi kelet-európai „kisebbségi” kultúrák sorra egyesültek a maguk „anyanemzetének” kultúrájával, a magyar kultúra korábbi egysége viszont éppen ekkor bomlott fel, és Európában szinte egyedül került abba a helyzetbe, amelyben korábban az olasz, a román, a délszláv kultúra élt. Létezik tehát egy „közpon-ti” magyar kultúra, ugyanakkor létrejöttek a „kisebbségi” (romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai) magyar kultúrák, valamint az emigrá-

ciós körülmények között született nyugati magyar kultúra: ezeket együttesen egyetemes magyar kultúrának szokás nevezni. A huszadik századi magyarság nemzeti tudatát és kultúráját igen nagymértékben határozza meg az, hogy a kialakult különfejlődés az eredeti nemzeti egység kényszerű felbomlásának következménye volt. Ez a helyzet alapvetően megszabja a magyar kisebbségi kultúrák státusát és önismeretét: ez a kezdeti státus és önismeret változott meg, ha nem is lényegbevágóan, az időközben eltelt több mint fél évszázad folyamán, nem kis részben azoknak a történelmi katalizmáknak és megrázkódtatásoknak a hatására, amelyeket e kisebbségeknek és irodalmaknak el kellett szenvedniök.

A kisebbségi sorba került magyarság jelen-tékeny áldozatokkal létrehozott kultúrája az egységes nemzeti kultúra kényszerű felbomlásának eredményeként jött létre, a megfelelő országrészek (Erdély, a Felvidék és a Délvidék) művelődési hagyományaira támaszkodott, ugyanakkor lényegi egységben maradt az „anyaországi”, illetve „egyetemes” magyar kultúra általános törekvéseivel és áramlataival. A maga „kisebbségi” (nemzetiségi) tudatának ápolása mellett is őrizte a magyar nemzeti kultúra lényegi egységének tudatát. Ezt a kulturális tudatot alapozta meg az a tény, hogy a kisebbségi magyar kultúrák képviselői továbbra is az etnikai és kulturális tekintetben homogén magyar nemzethez tartozónak tudták magukat, de ezt a tudatot erősítette a kisebbségi magyar kultúrák szerveződési folyamata is.

A kisebbségi magyar kultúrák ugyanis két forrásból alakultak ki: a regionális magyar kultúrák és az egységes nemzeti kulturális hagyományok forrásaiból. Ennek a kettősségnek részben a kultúra identitására, részben történetére visszavezethető oka volt. Természetes dolog, hogy a magyar kisebbségi irodalmak a maguk regionális hagyományaira is kívántak támaszkodni, hiszen ezek a hagyományok - Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Pozsony, Kassa, Szabadka történelmi és kulturális hagyományai - biztos erőforrást jelentettek, és minél gazdagabbak voltak, annál természetesebben ment végbe az irodalomalapítás folyamata. (Ez magyarázza azt, hogy Erdélyben viszonylag könnyebben, Szlovákiában és a Vajdaságban viszonylag nehezebben fejlődött ki a magyar nemzetiségi irodalom.)

A regionális hagyományok mellett ugyanakkor az egész magyar kultúrának lényeges sze-

repe volt a kisebbségi kultúrák megalapozásában és további fejlődésében: az erdélyi, a szlovákiai és a vajdasági magyar kultúra ma is teljes magyar kulturális örökségre támaszkodik. Nemcsak a további egységes magyar nemzeti kultúra örökségére, hanem a különfejlődés során létrejött nemzeti kulturális értékekre is. Hadd hivatkozzam csupán az irodalomra. A kisebbségi irodalom nemcsak a Balassitól Adyig tartó tradíciót őrzi, hanem azt a további folytonosságot is, amelyet már Kassák Lajos, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron, Déry Tibor, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc munkássága jelöl meg. Számtalan példát lehetne mondani arra, hogy ennek a további irodalmi folytonosságnak az ereje miként határozza meg az erdélyi, a szlovákiai vagy a vajdasági magyar irodalom törekvéseit.

Nemcsak a kisebbségi magyar irodalmak létében, hanem történeti alakulásában is ez a kettős (regionális és egyetemes magyar) tájékozódás érvényesült. A kisebbségi magyar irodalmak „hőskorában” nemcsak a regionális hagyományok képviselői vállaltak szervező szerepet, hanem azok a polgári radikális, illetve baloldali írók is, akik az 1918-1919-es forradalmak bukása után mint politikai emigránsok telepedtek le a szomszédos országokhoz csatolt területeken. A regionális hagyományok és az emigránsok által képviselt eszmék igen gyorsan ötvöződtek össze, valójában ezek az elvi szintézisek (vagy éppen kompromisszumok) szabták meg a magyar kisebbségi irodalmak ideológiáját a két világháború között. Ez a kisebbségi ideológia viszont maga olyan hagyományt hozott létre, amely a kortárs magyar kisebbségi irodalmak fejlődésének a továbbiakban is fontos tényezője maradt.

A magyar irodalom egységes intézményi rendjét ugyanaz a nemzedék - a reformkor történelmi felelősségtudattól vezérelt nemzedéke - hozta létre, amely magának a nemzetnek is új utat nyitott, új közösségi eszményeket és identitást adott. Ez az irodalmi egység később az irányzatok és generációk küzdelmei során is fennmaradt, és csak akkor tört meg, midőn a magyarság nemzeti egysége kényszerű módon, az erőszak következtében felbomlott. Akkor szakadt darabokra az a természetes szellemi háló, amelyet irodalmunk megújulásának és európai elhelyezkedésének kezdeményezői: Bessenyei György, Kazinczy Ferenc, Vörös-

marty Mihály, majd a Nyugat körül gyülekező „modern klasszikusok” hoztak létre. Azóta a magyar irodalom történetét úgy is le lehet írni, mint az egység helyreállításáért folytatott állandó és mindig megújuló küzdelmek történetét. Ebben a köznapi küzdelemben vettek részt a több részre szakított nemzeti irodalomnak olyan, ma is mértéket jelentő műhelyei, mint a két világháború közötti Nyugat, a Magyar Csillag, a Válasz, az Erdélyi Helikon, a Páztortúz és a Korunk, a Vajdaságban működő Kalangya vagy a szlovákiai Magyar Írás. Valamennyiük élettörténetében ki lehet mutatni a nemzeti irodalom természetes belső kommunikációja és szellemi szolidaritása érdekében vállalt felelősséget és szellemi erőfeszítéseket.

A magyar irodalom az első világháborút követően ezért nemcsak Magyarország irodalmát jelenti: a szomszédos országokban nagy múltú magyar kisebbségi irodalmak élnek, emellett számos nyugat-európai és tengerentúli városban dolgoznak magyar írók, irodalmi csoportosulások és intézmények. A legtöbb nemzeti irodalomnak vannak tűzhelyei az országhatárokon kívül, a magyar irodalom azonban szinte példa nélkül áll abban, hogy központjainak és intézményeinek tekintélyes része nem a magyar állam területén található. Ilyen hagyományos központ Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szabadka, Pozsony és Kassa, illetve újabban Újvidék és Ungvár, mint „tartományi” központok, amelyekben egy-egy Kárpát-medencei magyar régió szellemi élete tömörül. Ezekben a városokban mindenütt működnek magyar folyóiratok, könyvkiadók, irodalmi és tudományos műhelyek, kulturális szervezetek. Irodalmunk - Nagy Károly, amerikai egyetemi tanár, az Anyanyelvi Konferencia társelnöke találó metaforája szerint - olyan „szigetentenger”, amelynek „kontinentális központja” természetesen Magyarországon, illetve a Kárpát-medencében található, tekintélyes része azonban a nagyvilágban szétszórt „szigeteken” él és dolgozik. Ebben az értelemben nemcsak Budapest, Debrecen, Szeged és Pécs, illetve Kolozsvár, Pozsony, Újvidék és Ungvár a magyar nemzeti irodalom központja, hanem Bécs, München, Párizs, London, New York és Toronto is: a világtérképen mindenütt megtalálható irodalmunk erősebb vagy gyengébb fényei.

A magyar nemzeti irodalom megosztottsága és többközpontúsága természetesen történelmi tény, olyan állapot, amelyet a közép- és kelet-európai és a nemzeti történelem e századi ala-

kulása hozott létre. Ez a megosztottság és többközpontúság ugyanakkor nem jelentheti azt, hogy el kellene fogadnunk a magyar irodalom további „különfejlődését”, és le kellene mondanunk lényegi egységének elvéről. Ezt az elvet követték gyakorlati tevékenységük során a szomszédos országok magyar irodalmi is, igaz, arra általában nem volt lehetőségük, hogy egyértelműen kinyilvánítsák az irodalmi egységnek ezt a követelményét. A magyar kisebbségi irodalmak, de a nyugati magyar irodalom műhelyei is, hacsak törekvéseiket nem korlátozta külső erő, mindig is igyekeztek szoros közösségben dolgozni az „anyaország” irodalmával. Ennek igazolására mind az erdélyi, mind a felvidéki, mind a délvidéki magyar írók tollából számos elvi megnyilatkozás idézhető.

Az erdélyi magyar irodalom képviselői rendre a nemzeti irodalommal fenntartott közösség mellett nyilatkoztak; ennek a közösségtudatnak a fontosságára figyelmeztetett az anyaország írói részéről a két világháború közötti korszak legnagyobb szellemi tekintélye: Babits Mihály is, midőn több alkalommal véleményét mondott az erdélyi irodalom és általában a magyar kisebbségi irodalmak helyzetéről és eredményeiről. Először 1929-ben adott átfogó értékelést az erdélyi magyar irodalom törekvéseiről, midőn a Budapestre távozott Áprily Lajos szerkesztői tisztségét Kuncz Aladár vette át, és őtöle kért az Erdélyi Helikon számára olyan programadó tanulmányt, amely az Erdélyben is követendő „egyetemes magyar szemléletnek a célkitűzéseit” világítja meg. Babits erre a felkérésre írta és jelentette meg az Erdélyi Helikonban *Európaiság és regionalizmus* című tanulmányát, amely a címében megjelölt két fogalom viszonyát tisztázva az európai hagyományok és szellemiség követésében jelölte meg a kisebbségi irodalmak feladatát. A következő alkalommal, 1931-ben, Tabéry Géza *Emlékkönyv* című művéről írván hangsúlyozta azt, hogy a kisebbségi magyar irodalomnak a magyar nemzeti irodalom keretén belül kell a maga természetes helyét megtalálnia: „Az erdélyi irodalomnak, éppen saját eszméjénél fogva, mely megveti a »hatalmak és határok« esetlegeit, intenzíven vissza kell kapcsolódnia az egységes magyar irodalom vérkeringésébe. Táplálni azt nemes eszméjével, szabadabb légkörével - s táplálkozni annak szélesebb gyökerű erejéből.” Ez a nézet a harmincas évek hazai és erdélyi magyar íróinak általános meggyőződését fejezte ki.

Amikor a magyar művelődés és irodalom belső felépítésére és közelmúltjára figyelünk, a regionális változatokat mindig figyelembe kell vennünk. A kulturális régiók természetéből természetesen csak az juthat el a nemzeti kultúra tartós és biztos értékei közé, ami a regionális „helyi színeket” egyetemes és átfogó igények és értékek jegyében rendezzi. A különféle régiók kulturális karaktere és a művelődési regionalizmusok mindazonáltal önmagukban is értéket jelentenek, hitelesítik és gazdagítják a művészeti alkotást.

Amikor azon gondolkodunk, hogy miképpen lehetne nemzeti kultúránk egységét helyreállítani, kétségkívül számot kell vetni a nagyobb, például erdélyi, felvidéki, vajdasági, dunántúli, alföldi és kisebb, például székely, kalotaszegi, bánági, kárpátaljai, bácskai, Balaton-melléki irodalmi régiókkal. Annál is inkább, mert a kulturális régiók általában nem írhatók körül állami és közigazgatási határokkal, több regionális körzetben így Szeged, Arad és Temesvár, illetve Debrecen, Békéscsaba és Nagyvárad, valamint Szatmárnémeti térségében összekötik a magyar-román határ két oldalán élő magyarságot, de összekötik a régióban élő különböző nemzetiségeket, népeket és kultúrákat is. Mindez már a régiók meghatározásának újabb szempontját veti fel, történelmi, gazdasági és kulturális hagyományok és érdekek által megjelölhető nagyobb vagy kisebb térségek, illetve tájegységek ugyanis nem kötődnek okvetlenül a nemzeti lakóterület, a nyelvterület köréhez, átfoghatnak különböző népeket, nyelveket és kultúrákat. Valójában ilyen módon szerveződött hagyományos gazdasági és kulturális tájegységekként lehetne jellemezni a magyarországi Alfölddel szorosan összefüggő erdélyi Partiumot, a romániai és jugoszláviai területeket egyesítő történelmi Bánáságot (Bánátot) vagy éppen a Székelyföldet, amelynek mindig is elismerten sajátos tájféldrাজи, történelmi és kulturális karaktere volt.

Valójában a Kárpát-medence, mi több, az egész közép-európai térség, az egész Duna-táj ilyen gazdasági, történelmi és kulturális „alrégiókból” épül fel, hiszen hasonló regionális rokonság fedezhető fel például az észak- és dél-tiroli övezet között, amelyek korábban egyetlen közigazgatási egységet alkottak, vagy a keleti lengyel és a nyugati ukrán területek között. A közép-európai régió huszadik századi „nyomorúságát” (hogy Bibó István szavát idézzem) éppen az idézte elő, hogy az első és a

második világháború után kierőszakolt területi rendezések feldarabolták és kettévágták a hagyományos és szerves tájegységeket. A Kárpát-medencében létrejött „alrégióknak” a múltban igen erős és tartalmas összeköttetései voltak minden irányban; délkelet felé a történelmi román fejedelemségekkel, keleti irányban Ukrajnával és Oroszországgal, északon a lengyel és a baltikumi tájegységekkel, nyugaton az osztrák tartományokkal, Bajorországgal, Szászországgal, Csehországgal, délen pedig a délszláv területekkel, Szerbiával, Horvátországgal, Szlovéniával, sőt az északolasz térséggel, Velencével, Lombardiával. A Kárpátok gyűrűjében élő dunai régió ilyen módon beilleszkedett az öt körülvevő közép-európai, sőt a nagyobb dimenziókat jelentő európai „mozaikba”, miközben etnikai és kulturális tekintetben maga is sajátos „mozaikot” alkotott.

A közép-európai, kárpát-medencei régiók termékeny együttműködését mindenképpen megzavarta a térség hagyományos politikai integrációjának többnyire erőszakos, háborús eszközökkel elért felbomlasztása, a politikai határok többszöri átrajzolása, amely sohasem vette figyelembe az etnikai és történelmi, a gazdasági és geopolitikai követelményeket, és főként az a 19. században és a 20. században szélsőséges mértékben kibontakozó etatizmus, amely a hagyományos gazdasági és kulturális együttműködés érdekeit teljességgel figyelmen kívül hagyva, mindent az állam, sőt a közép-európai térségben csak politikai mítoszokkal alátámasztott és erőszakos, esetenként teljességgel embertelen eszközökkel megvalósítható „nemzetállam” voluntarista ideológiájának rendelt alá. Azaz ugyanúgy az ideológia elsőbbségét igyekezett érvényesíteni a gazdaság, a kultúra és a mindennapi élet fölött, akár a 20. század totalitárius államberendezkedései.

Az az európai integrációs folyamat, amely a kontinens nyugati régiójában az ötvenes években indult meg, és a kilencvenes években áttért a szovjet megszállástól és gyarmatosítástól éppenhogy megszabadult közép-európai régióra, bizonyára új tartalommal fogja megtölteni a hagyományos regionális kereteket, és ennek következtében bizonyos mértékig helyre fogja ezeket állítani. Mint ahogy részlegesen: gazdasági és kulturális vonatkozásban mára jó részt helyreállította a tradicionális nyugat- és dél-európai regionális egységeket. A Rajna mentén: a francia Elzász és a német Württemberg tartományok között máris igen tartalmas

együttműködés jött létre, más vonatkozásban viszont az egységes Itália szinte kettészakadt, a történelmi északi és déli régióra, ennek a gazdasági és kulturális szakadásnak már politikai következményei is vannak. Ha a közép-európai régió európai integrációjának folyamata előrehalad, hasonló fejleményekre lehet számítani a mi környezetünkben is, vagyis elképzelhetővé válik, hogy az államhatárok megváltoztatása nélkül is többé-kevésbé helyreállnak a hagyományos regionális összeköttetések és tájféldrajzi szerkezetek.

Ilyen törekvések máris tapasztalhatók a különböző „euro-régiók” keretei között. Ilyen regionális szerkezetek jöttek létre például a magyar Alföld és a történelmi Partium, az észak-keleti magyar, a keleti szlovákiai, a szatmár-máramarosi romániai régiók és a Kárpátalja között, és voltak törekvések a romániai, jugoszláviai és magyarországi bácskai-bánsági régiók együttműködésére is. Ennek az „euro-régióknak” a kialakulását most, legalábbis egyelőre, meg fogja akadályozni a jugoszláviai válság és háború, amely nemcsak a jelenben (a háborús események idején), hanem a közeli jövőben is a regionális kapcsolatok fejlődésének mentális, pszichikai akadálya lesz. Ezek mellett az „alrégiók” mellett nagyobb regionális egységek is bizonyos önállóságra és egy új kapcsolatrendszer kialakítására törekednek. Legismertebb példája ennek az erdélyi román értelmiség körében teret nyerő új „transzilvánizmus”, amelyet a Pro Transylvania-alapítvány képvisel. Ez a kezdeményezés igen erős ellenállással találkozott a román nacionalista pártok és az orthodox egyház részéről, és természetesen a bukaresti kormány is bizalmatlan vele szemben. Mindazonáltal talán bizakodni lehet abban, hogy főként a gazdasági érdekek következtében Romániában is megerősödik az erdélyi regionalizmus eszméje, és általánosságban teret nyer a központosított és etnokratikus doktrínák ellen fellépő decentralizáció, majd ennek előbb-utóbb mentális ja román nemzeti identitást is érintő), illetve politikai következményei lesznek.

A közép-európai térség regionalizációjának és vele együtt járó újszerű integrációjának valójában két hajtóereje van: a gazdaság, amely valószínűleg hatékonyabban képes fejlődni az újszerű integráció körülményei között, és a kultúra, amely egyrészt a nemzeti identitás hordozója, másrészt a közép-európai népek közötti érintkezés és együttműködés médiuma. A kultú-

rán belül elsősorban az irodalomnak vannak identitásörző és közvetítő lehetőségei. Éppen ezért az erdélyi magyar irodalomnak olyan stratégiát kellene választania és kialakítania, amely hitelesen és eredményesen képes szolgálni ezeknek a lehetőségeknek a valóra váltását.

Az erdélyi magyar irodalomnak, ahogy én látom, hármasszoros prioritása lehet. Először is fenn kell tartania, a korábbiaknál is jobban gazdagítania kell az egyetemes magyar irodalom összetartozásának tudatát és intézményes alapokra helyezett gyakorlati együttműködését. A magyar irodalom ma is a nemzeti identitás és szolidaritás első számú hordozója és alakítója, és természetesen az erdélyi magyar irodalomnak is vállalnia kell az ezzel járó feladatokat. Másodsorban: az erdélyi magyar irodalomnak fenn kell tartania és meg kell jelenítenie az erdélyi regionális hagyományokat, azaz bizonyos mértékig, természetesen a kor követelményei szerint, megújítva és korszerűsítve újra kell értelmeznie és fel kell használnia a két világháború közötti „transzilvánista” tradíciót. Aki az elmúlt évtized erdélyi magyar irodalmát figyelte, jól tudja, hogy a transzilvánizmus igenis hatékony hagyományként van jelen, így az erdélyi magyar lírában (például Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár és Kovács András Ferenc költészetében), az erdélyi magyar történelmi regényben (például Szabó Gyula műveiben), valamint az új erdélyi magyar szociográfiai irodalomban (például Beke György új kiadásban megjelenő irodalmi riportkönyveiben). Harmadszor: az erdélyi magyar irodalomnak kezdeményeznie és erősítenie kell az erdélyi és általában a közép-európai irodalmi kultúrák kapcsolatrendszerét,

egyébként ugyancsak az „erdélyi gondolat” nemes hagyományai szerint.

Európa ma: a századvégen, az ezredvégén, a szemünk láttára kibontakozó újabb történelmi korfordulón a kontinentális integráció hatalmas feladata előtt áll, és ebben az integrációban a magyarságnak és Magyarországnak, a román nemzetnek és Romániának (valamint természetesen a többi közép-európai népnek és országnak) is részt kell vennie. Az integráció forgatókönyve azonban nem fog önműködően megvalósulni, nekünk magunknak is hatalmas a felelősségünk és hatalmasak a feladataink. Nemcsak az integráció stratégiai forgatókönyve érvényesülhet, hanem a válságé, a dezintegrációé, a történelmi méretű lecsúszásé is. Mindez a közép-európai régió története során már több alkalommal érvényesült, így az első világháború után, illetve a német nemzetiszocialista és a szovjet bolsevista hódoltságrendszerek idején. Ezek a külső erőszakra bekövetkezett események általában eltorzították a regionális integráció készségét, szétverték korábbi eredményeit. A közép- és délkelet-európai válságot példázza a jelenben Koszovó és Jugoszlávia, és felléphetnek sajnálatosan veszedelmes tendenciák Romániában is, kivált a soron következő parlamenti választások után, amelyek következtében ismét átrendeződhet a politikai térkép, felerősödhetnek az etnokratikus törekvések és Bukarest ismét háttérbe fordíthat Európának. Helyzetünk most: a korszakváltás lázai között, egyáltalán nem megnyugtató, józan és bátor értelmiségi cselekvésre lesz szükség továbbra is, ha el kívánunk jutni abba a biztosabb világba, amelyet a demokratikus társadalom és az európai integráció ígér.

